Oponentský posudek na disertaci Mgr. Hany Goláňové Nářeční slovník jihozápadního Vsetínska

Už několik desetiletí slyšíme nářky, že nářečí odumírají a že se blíží jejich konec. Když jsme shromažďovali nářeční materiál k Českému jazykovému atlasu, myslili jsme, že tak konáme v hodině dvanácté, ne-li dokonce pět minut po dvanácté. Práce Mgr. Hany Goláňové nás přesvědčuje, že naše dialekty sice právě nevzkvétají, ale na druhé straně bohudík ještě nestojíme u jejich rovu. Po přečtení Slovníku nářečí jihozápadního Vsetínska jsem došel mj. k dvěma poznatkům: 1. Ještě dnes lze zkoumat nářečí úspěšně, třebaže už to není tak jednoduché, jak tomu bylo před desítkami let. K poznání stavu nějakého dialektu ovšem nevystačíme s jedním informátorem a spolehlivého informátora budeme muset hledat déle, některým věcněvýznamovým okruhům se pak bude třeba vyhnout (např. termíny pojmenovávající části vozu, zemědělského nářadí vůbec, koňského postroje aj.). 2. V uchovávání dialektů jsou mezi nářečním skupinami rozdíly. Po této stránce jsou např. značné diference mezi dialekty východomoravskými a středomoravskými a dialekty slezskými. Slezská nářečí jsou pojímána jako málo prestižní a jsou zejména ve Slezsku všemi vrstvami občanů rychle opouštěna.

Úvodem mohu konstatovat, že slovník Hany Goláňové vyniká nebývalým bohatstvím materiálu, že autorka zachytila velké množství dialektismů a bezchybně je utřídila i vyložila. Obsahuje přes 2000 lexikálních jednotek. Uspořádání heslových kapitol prozrazuje dokonalé zvládnutí současných lexikografických metod.

Celá práce je rozdělena na prolegomena a vlastní abecední slovník hesel.

V úvodních, logicky na sebe navazujících kapitolách autorka podává nejprve obecnou charakteristiku zkoumané oblasti. Ta obsahuje základní sociokulturní obraz zkoumaných tří obcí (Liptál, Lhota u Vsetína, Rokytnice) a současný vývoj místní společnosti. Po ní následuje charakteristika zkoumaného dialektu. Na obou oceňuji jejich stručnost a dokonalé postižení toho podstatného. Autorka tu také naznačila některé tendence ve vývoji zejména hláskosloví nářečí. Zde bych jen podotkl, že žádný nářeční jev neustupuje důsledně, že i když některý patří k velmi vzácným, přece jen občas a u některých mluvčích najednou „vyraší“. Platí to např o tvrdém *ł,* o výslovnosti *y* po *c, z, s,* po *č, ž , š.* Lépe by bylo mluvit o rozkolísání starého hláskoslovného systému, jak to dokládá častější krácení dlouhých samohlásek a přízvuk na penultimě. Nezdá se však, že by u těchto dvou posledně jmenovaných jevů šlo o zcela novou tendenci vlivem slezských nářečí. V charakteristice nářečí patří mnoho místa slovotvorným znakům.

Jedna z dalších kapitol je věnována metodám výzkumu a lexikologické analýze slovní zásoby. Zde se dočteme o výhodách lokálního, diferenčního, abecedního slovníku (takový totiž je slovník Goláňové) a informuje, podle jakých kritérií vybírala slova do slovníku. Je třeba vyzvednout, že sem řadila výrazy podle kritérií už prověřených. Nešlo o úkon právě jednoduchý, nicméně lze konstatovat, že postupovala promyšleně, systematicky a přesně. Vycházela pochopitelně z konfrontace nářečních lexémů s výrazy ve spisovném jazyce, a tak do svého slovníku zařadila především slova, která nejsou součástí spisovné slovní zásoby, pak výrazy označené v Slovníku spisovné češtiny kvalifikátory jako nářeční nebo oblastní a samozřejmě lexémy, jejichž význam se lišil od spisovného jazyka. Odlišení se týkalo také slovotvorby. Zcela oprávněně vypustila včlenění takových výrazů, které se od spisovného jazyka různily jen pravidelnými regionálními obměnami uvedenými v Českém jazykovém atlase.

V lexikologickém rozboru rozčlenila nářeční lexikum na základě jeho vnitřní struktury a podle jeho vztahu k spisovnému jazyku, vytvářejí odlišné fraze. *Dialektismy rozdělila na specifické (ve spisovném jazyce nemají protějšek, svázané s místními reáliemi), dialektické vlastní (ty mají ve spisovném jazyce svůj pojmenovávací prostředek), sémantické (ve spisovném jazyce mají jiný význam), frekvenční (ve spisovném jazyce mají jinou, zpravidla menší frekvenci) a kontextové (mají specifická ustálená slovní spojení a frazeologické jednotky).*

Podle stálosti ve vývoji vyčlenila stabilní jádro slovní zásoby a slova nacházející na jejím okraji.

Vzhledem k tomu, že se zkoumané dialekty nacházejí na periferii českého jazykového území, nabízelo se porovnání vzhledem k české, slovenské a karpatské oblasti. Umožnila to existence tří jazykových atlasů. V práci pak nacházíme výčet některých nářečních jevů společných s uvedenými oblastmi, ale navíc i s celou skupinou východomoravských nářečí, popř. jen s jejich severním úsekem. Oceňuji, že v těchto otázkách byla autorka obezřetná a že si uvědomovala, že rysy společné zejména se slovenštinou nemusejí představovat import ze Slovenska, že může jít v mnohých případech o shodu archaických prvků. Lexémů svázaných s karpatskou salašnickou kulturou našla na Vsetínsku celou stovku. Je jistě správné, že se nepouštěla do objasnění karpatské kolonizace a do určení jejího původu. Menší pozornost věnovala vrstvě slov cizího původu, zde na prvním místě prvkům z němčiny, ze slovenštiny, maďarštiny, našla i několik slov, jež se k nám dostala s tureckými vpády na Moravu.Vztah k mimojazykové skutečnosti doložila zejména na slovech, která úzce souvisí s tradiční místní kulturou a se starším způsobem života na vesnici (např. zemědělská a řemeslnická terminologie). Ta se dnes nacházejí na periferii nářeční slovní zásoby.

V české dialektologické literatuře máme tři nářeční slovníky, které jsou uspořádány jednak diferenčně a abecedně, jednak jsou budovány na onomaziologické bázi. Mgr. Goláňová se znalostí věci posoudila výhody i nevýhody takto podle pojmů uspořádaných ideografických slovníků. K výhodám počítá možnost srovnání úplné slovní zásoby různých nářečí, k nevýhodám řadí zejména nedostatek jednotného pojmového schématu. Vytvoření takového schématu brání rozdílnost lexikálního materiálu, ale také subjektivní přístup badatelů k uspořádání pojmů. Orientace v ideografických slovnících je proto velmi obtížná; tento nedostatek do značné míry odstraňuje abecední rejstřík zaznamenaných výrazů s odkazem na příslušné místo v pojmovém hesláři, jak to vidíme na Slovníku středomoravského nářečí horského typu Jarmily Vojtové.

Na malém úseku pojmového hesláře se Goláňová pokusila o porovnání jazyka staré a mladé generace. Jde o záslužný pokus, který přinesl zajímavé výsledky a který by se měl rozvíjet. Za reprezentanty mladé generace bych však nepovažoval čtyři třicátníky. Velký posun v mluvě lze v dnešní době vidět u mládeže zejména do 20 let. I tak je malá, předběžná sondáž Goláňové cenná. Na základě porovnání čtyř druhů jídel (polévek, omáček, kaší a placků) ukázala na proměnu dialektu i na vývoj společnosti dané lokality (ukazuje, co se v současné době vaří, popř. nevaří). Zde se nabízí otázka, zda lze takto srovnávat mluvu staré a mladé generace na základě jakýchkoli dobře vybraných lexikálních dialektismů (bez ohledu na věcněvýznamové souvislosti). Soudím, že lze.

Mgr. Goláňová analyzovala lexikum též podle významového typu a odlišuje vrstvu terminologickou, četná expresiva a nářeční synonyma. Expresivitu a s ní souvisící synonymii probírá společně. Správně je zde zdůrazněno, že se expresivní výrazy váží především s tělesnou a duševní stránkou člověka a že vyjadřují zejména záporné postoje mluvčího. Vzhledem k tomu, že je expresivita tohoto druhu právě pro východomoravská nářečí nápadná, nebylo by snad na škodu věci uvést větší počet příkladů a hlavně shrnout je všechny na jednom místě do samostatné kapitoly, aby tento jev nezapadl mezi jiné problémy. Snad by také lépe vynikl celý okruh expresivně zabarvených pojmenování a bylo by možno srovnat

stav ve valašských dialektech se stavem v ostatních moravských nářečích. Právě na nich je totiž vidět nápadný rozdíl např. mezi valašskými dialekty a dialekty slezskými.

Vynikající znalosti nejnovějších lexikografických postupů prokázala Mgr. Goláňová u výstavby hesla. Heslové stati jsou přesně formulovány, je u nich dodržen jednotný postup a jednotlivé jejich části jsou výborně graficky odlišeny. Jak jsem už uvedl, také po této stránce je posuzovaný slovník mimořádný a může být vzorem pro nově vznikající nářeční lexikony.

U polysémních hesel se zachovává celé tematické pole lexikální jednotky, významy shodné se spisovným jsou odlišeny menším typem písma. Pokud má spisovný výraz další významy, vždy se na to upozorňuje.

Heslová slova jsou lemmatizována a jejich varianty jsou hned za základním heslem, pak následují gramatické informace. Na stejné úrovni je upozornění na generační užití slova, užívá se tu poznámka *u ml.* Mám za to, že tento údaj je uváděn dost náhodně a dost vzácně. Mohl by vzniknout dojem, že mladá generace tradiční dialekt téměř nezná. Význam dialektismů bývá vysvětlen spisovnými ekvivalenty, a to synonymy, popř. opisem. Jde-li o pojmenování reálií svázaných s tradiční kulturou, podává se zvlášť důkladný výklad těchto pojmenování. Autorka se snažila u každého heslového slova uvést frazeologické spojení nebo kontext, v němž se výrazy mohou v nářečních projevech nacházet. Tato část slovníku nejlépe dokládá, že Goláňová místní dialekt zná i aktivně. Kontexty většinou dokreslují význam slova. Nic neříkajících kontextů je poskrovnu (*to je sotor, to je šústalena, hruškovica je vzácná).*

Ne zcela bez problému jsou odkazové části heslového odstavce. Soudím, že uvádění celé řady synonym (a významově blízkých či víceméně blízkých slov) na tolika místech, kolik je slov v řadě, je nadbytečné, někdy až zavádějící. Autorka si toho byla vědoma, když v poznámce 95 připouští, že by stačilo uvést celou synonymickou řadu pouze u prvního slova v abecedě a u dalších hesel uvádět jen několik nejběžnějších synonym s odkazem na první heslo podle abecedy.

V poslední části heslových odstavců se nacházejí odkazy na literaturu a na zdroje. Konstatuji, že vše podstatné bylo tu uvedeno, jen u odkazů na literaturu bych rád viděl také odkaz na Kazmíře a Kolaříka, na Antonína Vaška, popř. na Mojmíra Horečku. Škoda, že nelze porovnávat také s Příspěvky k nářečnímu slovníku Vsetínska Věry Michálkové; ty bohužel zůstaly v rukopise.

K výstavbě hesel nemám závažnějších připomínek. Oceňuji, že byla důkladně provedena i tzv. vnitřní excerpce a vzájemné propojení hesel. Malý problém představují snad jen slovesa. Nejsem si jist, zda by zpracování předponových a zvratných sloves nebylo lepší v rámci samostatných hesel. Totéž platí i o slovech odvozených (deminutivech a augmentativech). V každém případě by to usnadnilo bezpečnou a rychlou orientaci v materiálu. Dobře je vyřešen problém dvojslovných pojmenování (typ *čérný kořeň, psý hřyb* aj.).

Přepis nářečních dokladů je vcelku spolehlivý a vůbec nevadí, že se zkoumaný dialekt poněkud archaizuje. Týká se to zejména progresivní asimilace ve skupení hlásek *tv, kv, sv.* Autorka všechny případy s těmito spojeními přepisuje důsledně *tf, kf, sf.* Její rozhodnutí respektuji, mohlo se však upozornit, že tento nářeční rys bývá ve východomoravských dialektech už mimořádně vzácný, že bývá vázán většinou na jednotlivá slova, že je lexikalizován. Jsem si přirozeně vědom, že v lexikonu není otázka jedné hláskoslovné změny podstatná.

Jinak jsou zápisy v práci Mgr. Goláňové bezchybné. Platí to zejména o zápisech tvrdého *ł,* o zápisech *čy, žy, šy, řy, cy, zy, sy*, o postižení valašské kvantity, o asimilaci souhlásek na švu slov aj. Vzhledem k tomu, že měkké retnice vyslovují jen ti nejstarší občané

Valašska, a navíc naprosto nedůsledně, považuji za správné, že je autorka přepisuje jako rozložené, ne tedy *m'esýc,* ale *mjesýc.*

Poněkud zkresleně jsou uváděny doklady od mladé generace v příloze č. 1. Sotva mohu věřit, že by starší informátoři vyslovovali např. *slepičý poléfka, hřybová, paprykáč,* kdežto mladí jen *slepičí, hřibová, paprikáč.* Takový skok v mluvě u jevu, který si mluvčí většinou ani neuvědomují, byl by dost výjimečný. Vím, že i v dialektech dochází ke splývání obou i-ových vokálů, ale nikde nejde o tak naprosto přímočarý proces. Na rozpacích jsem byl, jak je přepsáno vyprávění o pletení košíků. Osmdesátiletý stařeček by podle přepisu vyslovoval např. *dicki, do košika, další pruti, vipletu* atd. Já slyším realizaci vokálů jinak. Ukázky tak vlastně popírají to, co je spolehlivě uvedeno v abecední části slovníku a co se obecně považuje za valašské.

Moje poslední poznámka se týká pojmenování disertace. Titul Nářeční slovník jihozápadního Vsetínska je trochu zavádějící a mohl by sugerovat, že se v práci podává slovní zásoba ze širší nářeční oblasti. Proč by se však dialekt tří vesnic (do 5 km od Vsetína) měl vydávat za dialekt nějaké – patrně větší – části Vsetínska? Teritorium východomoravských nářečí, o němž se v práci pojednává, zůstává vlastně tajemstvím. Zasahuje 10, 30 km jihozápadně od Vsetína, či se táhne až ke Zlínu? Autorka si jistě byla vědoma toho, že vvčlenit tuto oblast by nebylo možné bez dalšího zkoumání v terénu. Podle kterého nářečního jevu by ostatně tuto nářeční oblast stanovila? Připomněl bych, že už dávno nevymezujeme nářeční skupiny podle okresů. Musím zdůraznit, že slovník je takové kvality, že i kdyby se v nadpise napsala jen jediná z těch tří obcí, rozhodně by tu nebylo riziko, že by mohlo dojít k jeho znevážení.

Pro úplnost připojuji sdělení, že se v jedné z příloh nacházejí též pomístní jména z uvedených tří vesnic.

Závěrem konstatuji, že Nářeční slovník jihozápadního Vsetínska Mgr. Hany Goláňové plně splňuje všechny požadavky kladené na práce tohoto druhu a nepochybně bude vhodným podkladem pro řízení k udělení vědecké hodnosti PhD.

V Brně dne 13. června 2013 PhDr. Jan Balhar, CSc.